

Pavel Milko ÓRIGENÉS UČITEL

Červený Kostelec – Praha (Pavel Mervart, řada Pro Oriente. Dědictví křesťanského Východu) 2008, 208 str.

Órigenés z Alexandrie (185–254), theolog, u nějž bylo úctyhodné filosofické vzdělání plně podřízeno křesťanskému poselství, jehož myšlení však bylo několik set let po jeho smrti odsouzeno jako heretické, se netěší přílišné důvěře ze strany „pravověrných“ filosofů ani theologů. Poutavý je spíše pro ty, které oslovuje právě svým mezním postavením, případně pro ty, kdo se ho snaží od všemožných obvinění očistit. Z českých autorů se mu věnovali například Vratislav Šmelhaus,¹ Lenka Karfíková,² Martin C. Putna³ a Martin Navrátil.⁴ Kniha Pavla Milka *Órigenés učitel* je tedy významná už jen tím, že je jednou z mála česky psaných monografií věnovaných tomuto autorovi.

Kniha spojuje dva odlišné přístupy: jednak obsahuje překlady a výklady dvou Órigenových textů, *Listu Řehoři Divotvůrci* a předmluvy ke

spisu *O počátcích*, jednak nabízí jistě uchopení Órigenovy osobnosti a díla, totiž skrze jeho vztah k filosofii, pojetí theologie a koncepci výuky (*paideia*). Navíc autor ve své interpretaci vychází z *pravoslavné* tradice, což je v našem prostředí dosti neobvyklý úhel pohledu, který může české zkoumání východních církevních otců v mnohém obohatit.

Pavel Milko si všímá především Órigenova zvláštního postavení mezi hellénskou vzdělaností, zejména řeckými filosofickými školami, a nově se rodící vzdělaností křesťanskou. Představuje jej proto jako muže znalého profánních věd, filosofa výjimečné pověsti, který se „mezi různými filosofickými školami pohyboval svobodně a s nadhledem“ (41).⁵ Zároveň upozorňuje na to, že Órigenův přístup k těmto školám je v různé míře kritický a jeho skutečný zájem leží jinde: chce zpracovat a vyjasnit křesťanské učení a učinit z něho vědu, theologii. U takového úkolu nemůže řecké filosofické (resp. filosoficko-náboženské) systémy ani slepě přejímat, ani zcela ignorovat: bez využití jejich myšlenkových schémat by theologie v této době neobstála. Jedním z témat knihy je proto

¹ V. Šmelhaus, *Řecká patrologie*, Praha 1972.

² Např. L. Karfíková, „*Celé pole plně rozmanitých bylin*“ (*Origenova biblická hermeneutika podle Peri archón IV,1–3*), in: *Studie z patristiky a scholastiky*, Praha 1997, str. 9–37; táž, *Přirozenost završená vůlí: Augustin a Origenes*, in: L. Chvátal – V. Dušek (vyd.), „*Přirozenost*“ *ve filosofii minulosti a současnosti*, Brno 2008, str. 91–108.

³ M. C. Putna, *Órigenés z Alexandrie. Kapitola z dějin vztahů mezi antikou a křesťanstvím, nebo též Pokus o pohled do tváře*, Praha 2001. Órigenés, *O Písni písni*, výbor, studie, komentář M. C. Putna, přel. M. C. Putna – J. Sitár, Praha 2000.

⁴ Órigenés, *O svobodě volby*, úvodní studie, překlad a komentář M. Navrátil, Olomouc 2007. Jde o překlad části Órigenova spisu *O počátcích*. (Recenzi R. Chlupa přinesla *Reflexe* v čísle 36, 2009.)

⁵ Odkazujeme k paginaci recenzovaného svazku.

Órigenův vztah k filosofii a k řeckým propedeutickým vědám, jak se projevuje zejména ve způsobu uspořádání alexandrijské katechetické školy a v Órigenových radách vlastním žákům.

Pavel Milko rozebírá Órigenův *List Řehoři Divotvůrci*, v němž se říká, že filosofie je pro teologii pomocnou vědou (podobně jako byly za propedeutické vědy vůči filosofii považovány např. geometrie a astronomie). Proto je možné a vhodné přebírat z ní jednotlivá schémata a postřehy, které pak mohou dobře sloužit Boží oslavě. Jednotlivé filosofické školy v sobě však zároveň skrývají velké nebezpečí: jsou-li jejich myšlenky užity nesprávně, mohou se snadno stát svodem a postavit se na místo, které přísluší Bohu. Pro objasnění užívá Órigenés alegorického výkladu biblického příběhu: egyptské zlato (které zastupuje pohanské filosofické nauky) bylo užito k výrobě náčiní do jeruzalémského Chrámu, ale také z něho bylo odlito zlaté tele, kterému se Izraelité klaněli namísto Hospodina. Z toho vidíme, že některé části filosofických nauk sice lze v teologii „tvůrčím způsobem“ zužitkovat, ale je třeba si počínat obezřetně: pečlivě vybírat, co se pro teologii opravdu hodí, a to potom očistit od všeho, co je nečisté, „mrtvé“, zbavené viny.

Aby objasnil, jakým způsobem se rozvíjí sama teologie, přesouvá Milko pozornost k *Předmluvě* Órigenova spisu *O počátcích*. Základní články učení – tedy ty, které jsou pro věřící nutné – byly podle Órigena předány přímo apoštoly, a to všem věřícím. Řada souvislostí nebyla ovšem vyjasněna a teprve čeká na nadané a dary

Ducha obdařené křesťany, aby je dořešili. Právě oni mají – v mezích daných apoštolským učením – hledat na tyto otázky odpovědi, a to jednak logickým odvozováním, jednak studiem Písma. Díky tomu mohou zužitkovat své nadání a procvičit se v theologickém způsobu myšlení.

V souvislosti s tím vyvstává otázka, jak hodnotit Órigenovy theologické úvahy ve spise *O počátcích*. Tato kniha bývá obvykle považována za první křesťanské systematicko-theologické dílo, v němž Órigenés předkládá souhrn svého učení, zatímco někteří órigenovští badatelé upozorňují na skutečnost, že úvahy a závěry obsažené v tomto spise jsou autorem samým předkládány pouze jako hypotézy a možné pohledy na danou věc, nikoli jako kategorická tvrzení. Pavel Milko velmi zdůrazňuje tento druhý rozměr spisu: dílo *O počátcích* je podle něj třeba chápat především jako hledání a cvičení.

Abychom správně pochopili návaznost i novost Órigenova myšlení, musíme si podle Milka povšimnout především pojmu *paideia*. Tímto slovem je v rámci antického myšlení nazýván nejen proces výchovy a vzdělání, ale i výsledek tohoto procesu, takže řecká *paideia* je nakonec tím, co nejvíce charakterizuje hellénský svět. Poněkud jinak je toto slovo užíváno v bibli: v Septuagintě je jím označován způsob, jakým Bůh vychovává svůj lid. Raní křesťanští autoři tento význam zčásti přebírají, jindy je pro ně *paideia* rovna obsahu křesťanské zvěsti. Chceme-li pochopit reakci hellénistické společnosti na křesťany, musíme si podle Pavla Milka uvědomit, že kritika řeckého náboženství zpochybnila

platnost a autoritu mýtů, těch mýtů, které měly klíčový význam v hellénistické výchově. V centru sporu stála tedy řecká *paideia*: křesťané ji odmítli a nabídli místo ní svou vlastní. Tato křesťanská *paideia*, jak ji nalézáme u Órigena, je založena na výše zmíněném hledání a cvičení, totiž na cvičení mysli, které „není pouhou myšlenkovou gymnastikou, nýbrž má duchovní rozměr“ (181). Motiv duchovních cvičení také není antické filosofii neznám (Pavel Milko zmiňuje např. sókratovskou péči o duši), ale Órigenova *theia paideia* se odlišuje tím, že učitelem je Kristus. Jedním z jejich úkolů je naučit člověka, svobodnou bytost, rozlišovat mezi dobrem a zlem a správně volit. Právě taková *paideia* může být nalezena nejen v Órigenově vlastním pedagogickém působení, ale i v jeho spise *O počátcích*, v němž Pavel Milko vidí „duchovní cvičení, systematické ve výběru témat, které jinak poměrně svobodně, v mantinelech, jež vymezuje *regula fidei*, hledá odpovědi na otevřené otázky pomocí Písma a jeho rozumového zkoumání“ (184).

Jak vidno, kniha *Órigenés učitel* se dotýká celé řady velice důležitých a zajímavých témat. Přesto se při čtení nelze vyhnout jistým pochybnostem. První z nich se týká struktury knihy a míry její vnitřní soudržnosti. Myšlenka postavit monografii na rozboru dvou Órigenových textů je sama o sobě velmi slibná: očekáváme určitý jednotný interpretační přístup a výklad Órigenovy osobnosti, který bude zároveň solidně podložen rozбором textů. Aby ovšem z různých komentářů vznikl skutečně soudržný celek, měly by mít srovnávané texty buď opravdu podobnou tematiku, nebo by se jim

měl badatel věnovat právě jen z určitého interpretačního úhlu. Znamenalo by to zabývat se pouze těmi tématy, která jsou z hlediska výkladu centrální, a zbylé otázky nechat stranou nebo je zmínit právě jen natolik, nakolik jsou k pochopení probíraných témat potřebné. V případě Milkovy knihy máme ovšem často dojem, že zde spíše stojí vedle sebe dva poměrně nezávislé komentáře, jejichž styčné body nejsou tak četné a významné, aby zajistily skutečnou provázanost. Ani obecnější úvody k Órigenovým textům, ani jejich podrobné rozborů neprozrazují žádnou společnou optiku, jednotnou otázku, která by byla oběma spisům položena.

Jasnost nepanuje ani ohledně tématu samostatné výkladové části a potažmo celé knihy. Jako by se autor snažil říci příliš mnoho: nabízí nové a nové otázky, překvapivě souvislosti, odvážné soudy – ale právě kvůli tomu množství nezbyvá prostor na jejich detailnější objasnění. Za zastřešující téma bychom snad mohli považovat učitelství, resp. problematiku zahrnutou pod pojem *paideia* – ale ten je pojat velice široce a nejednoznačně.

To je nejzřetelněji vidět v závěrečné kapitole *Křesťanství jako paideia*, která nás místo očekávané syntézy uvede do ještě daleko větší šíře otázek, když na několika stranách prochází význam slova *paideia* v rámci řecké a římské filosofie, ve Starém a Novém zákoně i u křesťanských autorů. Na mnoha místech jde přitom spíše o koláž citátů než o systematický rozbor. Do statečným důvodem, proč nějaký úryvek uvést, je skutečnost, že se v něm výraz *paideia* nebo některé příbuzné slovo objevuje, nejlépe opakovaně.

Významové proměny tohoto slova v jednotlivých kontextech jsou zmíněny jen velmi stručně. Přitom by právě tomu měla být věnována největší pozornost, stejně jako otázce, co všechna tato četná užití pojmu *paideia* spojuje (pokud je vůbec něco spojuje).

Odhlédneme-li od tohoto zvláštního historického exkursu, zbývá otázka, co sleduje kniha *Órigenés učitel* pod pojmem *paideia* u samého Órigena. Je jejím cílem pojednat *obsah* Órigenova vyučování, jak o tom svědčí např. rozsáhlý rozbor jeho věrouky (122–151)? Při takto širokém pojetí by ovšem pod pojem *paideia* spadlo naprosto všechno, co kdy Órigenés napsal.⁶ Nebo jsou z hlediska naší knihy relevantní spíše Órigenovy metodologické pokyny, např. rady Řehoři Divotvůrci, jak užívat filosofii při studiu Písma? Nebo je nejdůležitější duchovní rozměr výuky, který je tak zdůrazňován ve druhé a třetí kapitole? Domníváme se, že zodpovězení těchto otázek, tedy konkrétnější a užší, byt' tím pádem poněkud zužující uchopení pojmu *paideia*, a následně pokus o jasné předvedení, jak se právě takto pochopené vyučování projevuje v obou komentovaných spisech, by podstatně napomohl myšlenkové ucelenosti a sevrěnosti spisu.

Knihy také vykazují rysy jisté nebalosti vůči standardním zásadám akademické práce: překvapivá je skutečnost, že část závěrečné kapitoly

(cca 25 stran) byla v mírně upravené verzi uveřejněna o rok později v jiné autorově knize.⁷

Již bylo řečeno, že podstatnou součástí knihy jsou překlady z klasických jazyků (některé jsou převzaté, ale velké množství z nich pochází přímo od autora a je zde publikováno poprvé). Pavel Milko nás sice už v *Úvodu* upozorňuje, že jeho překlady „nikterak neaspírují na ocenění za krásu, čtivost a srozumitelnost (*sic!*)“, naopak jsou často na hranici únosnosti doslovné a fungují především jako součást textu, a vyžadují proto výklad“ (15).

Takto doslovný překlad vede ovšem ke ztrátě plynulosti a srozumitelnosti textu. To vidíme například na této větě z překladu *Listu Řehoři Divotvůrci*: „A zabývajíce se čtením Božských <Písem>, správně hleděj s pevnou vírou mnohým skrytý smysl v Božských Písmech.“ (58) Podobně krkolomné věty najdeme i v textu z druhé kapitoly: „O duši není v učení dosti jasně rozlišeno, zda je ze zárodka přivedena přebývat tak, aby její rozum a vložená podstata byla závislá na svém tělesném zárodku, nebo zda má jiný počátek, a to samotný počátek, je-li zplozen, nebo není zplozen, či jasně je-li z vně těla dán, nebo ne.“ (105)

Některé věty jsou přeloženy nejen neobratně, ale i obsahově nesprávně. Tak například věta „Hranice Danu jsou ukončeny i blízko hranic pohanů, jak

⁶ Vždyť Milko považuje za (přípravné nebo hlavní) součásti Órigenova učení filosofii, teologii i studium Písma (184).

⁷ P. Milko, *Úvod do byzantské filosofie*, Červený Kostelec 2009. Drtivá většina textu na str. 62–86 této knihy téměř přesně odpovídá textu v knize *Órigenés učitel*, str. 156–176, 179–180 a 182–186. Zdůvodnění dvojího použití téhož textu jsme ani v jedné z Milkových knížek nenalezli.

je zjevné z napsaného v knize Jozue“ (57) zní v originále takto: τοῦ δὲ Δάν τὰ ὅρια τελευταία ἐστίν, καὶ ἐγγὺς τῶν ἐθνικῶν ὀρίων· ὡς δῆλον ἐκ τῶν ἀναγεγραμμένων ἐν τῷ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦ (pozn. 196 na str. 69). Zde nejde o hranice Danu (co znamená, že hranice jsou blízko hranic?), ale o to, že celý Dan je hraničním územím, a proto sousedí s pohany.

Ani připojeným komentářům se ne-daří všechny nejasnosti odstranit. Autor například připouští, že část věty, v níž se o Ježíši Kristu říká, že „když pomohl v podmínkách všeho Otcí, skrze něho totiž vše je stvořeno, stal se člověkem“, je „poněkud nesrozumitelná“, a objasňuje ji citátem J 1,3 (126, viz též překlad na str. 103; zvýraznění M. B.). Latinsky zní tato část věty: *Qui cum in omnium conditione patri ministrasset, per ipsum namque omnia facta sunt, ... homo factus est.*⁸ Odkaz

na Jana je jistě adekvátní, nicméně obrat *in omnium conditione* zde znamená něco jako „při stvoření veškerenstva“, „při založení celého světa“ apod., nikoli „v podmínkách všeho“.

Výkladovým pasážím knihy by prospěla lepší jazyková redakce⁹ a nedostatky nutno konstatovat i u redakce věcné.¹⁰ Naopak typografická úprava knihy (včetně barevné obálky) je velice vydařená.

Kniha *Órigenés učitel* se pokouší o svěbytný výklad Órigenovy činnosti a jeho působení na vlastní žáky. Vinou nevyjasněné koncepce, myšlenkové nepreciznosti a nedůslednosti je však výsledná podoba velmi rozpačitá. Kniha může být tudíž užitečná nanejvýš jako první přiblížení dvou Órigenových textů a diskuse, která kolem nich probíhá.

Markéta Bendová

⁸ Órigenés, *De principiis*, Pref. 4,73–76; srv. týž, *Traité des principes*, I, vyd. H. Crouzel – M. Simonetti, Paris 1978, str. 80.

⁹ Např.: „Kritiku náboženské tradice lze v tomto společenském klimatu chápat nepřátelsky a jako společensky nebezpečnou.“ (171) Krkolomných nebo gramaticky zcela nesprávných formulací je v knize bohužel velmi mnoho.

¹⁰ Máme na mysli např. překlady a chyby v interpunkci, množství chyb v cizojazyčných citacích nebo střídání různých podob téhož jména (Klémens/Klément, Platón/Plato, Aristoteles/Aristotelés, Lossky/Losskij atd.).